

SECTION 3. ENVIRONMENTAL LAW

DOI: 10.46299/ISG.2024.MONO.LEGAL.2.3.1

3.1 Забезпечення інфекційної та хімічної безпеки в Україні в умовах воєнного стану: еколого-правові та медичні аспекти

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин в Україні, в умовах воєнного стану, питання щодо забезпечення національної екологічної безпеки в Україні має надзвичайно важливе значення. У даному контексті особливий інтерес становить механізм забезпечення саме хімічної та інфекційної безпеки як складових екологічної безпеки держави. Тому спробуємо окремо проаналізувати актуальність кожної з них. Так, від рівня гарантування хімічної безпеки залежить не лише здоров'я людей, їх подальше існування, але й збереження довкілля тощо. Правове регулювання відносин щодо поводження з хімічними речовинами в Україні до 2014 року здійснювалось застарілими підзаконними нормативно-правовими актами [64], які не відповідали європейським стандартам у галузі охорони довкілля. Через це, особливо небезпечні речовини, які вивозились з ринків інших країн, безконтрольно експортувались в Україну, а оцінка небезпеки цих речовин здійснювалась лише щодо впливу на здоров'я людини, без урахування ризиків для навколишнього природного середовища. Більше того, спеціальна міжвідомча комісія з питань управління хімічною безпекою та поводження з хімічними речовинами була утворена лише у 2021 році як тимчасовий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України для сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади у сфері хімічної безпеки щодо мінімізації ризиків для населення і довкілля, які виникають під час виробництва, транспортування, зберігання, використання або утилізації хімічної продукції та речовин, вивчення та аналізу проблемних питань, пов'язаних з реалізацією державної політики у цій сфері [65]. І лише у грудні 2022 року, в умовах воєнного стану в Україні, було прийнято спеціальний Закон України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» [66], дію якого відтерміновано у часі через запровадження воєнного

стану. Тому у сучасних умовах необхідно проаналізувати правовий механізм та систему заходів щодо забезпечення хімічної безпеки держави в умовах військової агресії.

Що ж стосується інфекційної безпеки, то питання щодо її гарантування завжди на часі світової наукової полеміки. Адже від її забезпечення також залежить подальше існування і збереження людства. Особливо гостро питання щодо забезпечення інфекційної безпеки стоїть зараз, коли світ оговтується після завершення світової пандемії коронавірусу (COVID-19). Окрему увагу заслуговує ситуація в Україні у зв'язку з військовою агресією та введенням у 2022 році воєнного стану. Війна та епідемії пов'язані не тільки метафорично, воєнні дії завжди збільшують ризики спалахів інфекційних хвороб, як-от холери, дифтерії, грипу [67]. Інфекційні хвороби завжди були «сателітами» усіх воєн, саме у період воєнних дій санітарні втрати від інфекційних захворювань становлять від 45 до 68 %, адже руйнування інфраструктури призводить до погіршення санітарно-гігієнічного стану населених пунктів, об'єктів життєзабезпечення та ускладнення епідемічної ситуації, створюється середовище, сприятливе для поширення небезпечних інфекційних хвороб людей у місцях масового скупчення цивільного населення [68, с. 73]. На сьогодні в Україні, у зв'язку з воєнними діями, спостерігається значна міграція населення, як внутрішня, так і зовнішня, адже люди рятуються від жахів війни, тому інфекційна безпека відходить на другий план, що викликає серйозне занепокоєння серед медиків та епідеміологів. Всі ці фактори у сукупності створюють складні передумови для гарантування інфекційної безпеки в Україні і потребують нагального реагування та детальної правової регламентації, а також акумулювання зусиль не лише медиків, але й управлінців, юристів, громадськості та пересічних громадян. Більше того, як стверджує Міністерка охорони здоров'я України у 2019-2020 роках Зоряна Скалецька, саме інфекційна безпека й інфекційний контроль – це те, що дасть можливість Україні сьогодні бути сучасною в рейтингах європейських країн [69].

Питання щодо забезпечення безпеки в цілому, завжди були у центрі наукових дискусій провідних фахівців у сфері теорії безпекознавства, публічного управління та юриспруденції. Зокрема, проблему забезпечення екологічної та біологічної безпеки свого часу досліджували представники найвідоміших українських наукових шкіл екологічного права, зокрема: В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова, А.П. Гетьман, І.І. Каракаш, Н.Р. Кобецька, В.В. Костицький, М.В. Краснова, Н.Р. Малишева, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга, тощо. Водночас, відсутні комплексні дослідження щодо забезпечення саме інфекційної та хімічної безпеки як складових екологічної безпеки, їх юридичної природи та співвідношення з іншими безпековими суміжними категоріями, особливо, в умовах введеного воєнного стану, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Важливою складовою законодавчих ініціатив в Україні, в умовах військової агресії російської федерації, стало прийняття Закону України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» № 2804-IX від 01 грудня 2022 року [66]. Даний Закон визначає правові, організаційні та економічні засади у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією, спрямовані на запобігання небезпечному впливу хімічної продукції на довкілля та здоров'я людини, встановлює вимоги до діяльності суб'єктів господарювання галузі хімічної промисловості, регулює відносини, що виникають у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією, з урахуванням міжнародних зобов'язань України [66].

Відповідно до ст. 1 цього Закону, хімічна безпека – це стан, за якого ризики для здоров'я людини та/або довкілля, які виникають під час виробництва, транспортування, зберігання, використання хімічної продукції, оброблення її відходів, включаючи ризики вчинення хімічних інцидентів, диверсій, терористичних актів, є мінімальними та контрольованими.

З огляду на дане визначення, можемо визначити наступні ознаки хімічної безпеки, на яких акцентує увагу законодавець:

- сфера застосування: виробництво, транспортування, зберігання, використання хімічної продукції, оброблення її відходів, включаючи ризики вчинення хімічних інцидентів, диверсій, терористичних актів;

- наслідки: мінімальні та контрольовані ризики для здоров'я людини та/або довкілля.

Ці дві ознаки є надзвичайно важливими для розуміння сутності і юридичної природи хімічної безпеки. Ознака сфери застосування окреслює ті напрямки та види діяльності, які можуть створювати загрозу хімічній безпеці. При цьому, сьогодні, в умовах воєнного стану, позитивним є те, що сфера застосування охоплює і диверсії та терористичні акти, які можуть становити загрозу хімічній безпеці. У контексті наслідків, до яких може спричинити хімічна небезпека вказано не лише ризики для здоров'я людей, але й для довкілля. Завдяки цьому простежується взаємозв'язок хімічної безпеки з екологічною безпекою.

Забезпечення хімічної безпеки у законодавстві визначається через призму діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб, яка спрямована на створення умов для стійкого, екологічно безпечного соціально-економічного розвитку держави та запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам хімічної безпеки.

Основними принципами державної політики у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією є:

- пріоритетність вимог хімічної безпеки, сталий розвиток та захист довкілля від негативного антропогенного впливу;

- гарантування мінімального ризику для життя та/або здоров'я людини і довкілля під час зберігання, виробництва та використання хімічних речовин або хімічної продукції;

- доступ до інформації про реалізацію державної політики у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією тощо [66].

З огляду на зазначені принципи, можна зробити висновок, що даний Закон повинен стати важливою гарантією для забезпечення основних конституційних

прав та свобод громадян, а саме: права кожного на чисте і безпечне для життя і здоров'я людини довкілля [70, с. 21].

До речі, представники екологічно зацікавленої громадськості теж позитивно відзначають прийняття даного нормативно-правового акту. Зокрема, до основних його переваг відносять забезпечення належного державного контролю у сфері забезпечення хімічної безпеки, який проявляється у : створенні національної системи управління хімічними речовинами за європейським зразком; імплементації базових технічних регламентів REACH та CLP, які ефективно функціонують у країнах Європейського Союзу; запровадження міжнародної класифікації небезпечних хімічних речовин; створенні єдиної бази даних небезпечних хімічних речовин; ефективному управлінні хімічною продукцією на ринку та можливістю прораховувати всі ризики і оцінювати загрози; створенні механізму обмежень та заборон для продукції, що містить канцерогени, мутагени, біоаккумулятивні та токсичні для довкілля речовини тощо; відкритті доступу громадян до інформації щодо рівня безпеки речовин та хімічної продукції [71].

Представники Міжнародної благодійної організації «Екологія. Право. Людина» також підкреслюють нагальну необхідність прийняття Закону України «Про хімічну безпеку та управління хімічною продукцією» [72]. Зокрема, Закон про хімічну безпеку є рамковим законом, прийняття якого відповідало євроінтеграційним прагненням України, а хімічна безпека є, фактично, новою сферою регулювання для України, адже в країні склалася особлива система гігієнічної регламентації та реєстрації хімічних речовин, в основу якої були покладені небезпечні хімічні фактори (НФ), а не хімічні речовини як такі [72]. Даний Закон впроваджує важливі засади хімічної безпеки для захисту людей і довкілля.

Також, даним нормативно-правовим актом передбачено механізм реалізації такого важливого екологічного права громадян як право доступу громадськості до екологічної інформації у сфері хімічної безпеки, що, безумовно, є позитивною тенденцією. Зокрема, йдеться про створення

національної інформаційної системи управління хімічною безпекою, що є функціональним модулем загальнодержавної системи доступу до екологічної інформації. Інформаційна система включає підсистеми звітності, адміністративних послуг, а також переліків та реєстрів. В рамках останньої передбачені такі важливі інформаційно-аналітичні системи, як Державний реєстр хімічних речовин, реєстр загроз хімічній безпеці та реєстр цільових об'єктів, що можуть стати ціллю терористичних актів з використанням хімічних речовин. Національна система є відкритою для доступу громадськості. Впровадження національної інформаційної системи консолідує важливу інформацію щодо хімічної безпеки на рівні держави та покращить якість управління такою інформацією.

Власне, введення в дію даного Закону є відтермінованим у часі, у зв'язку з воєнним станом в Україні. Але, незважаючи на відтермінування, особливу значущість та нагальну потребу даний нормативно-правовий акт має саме у сучасних умовах, коли держава-агресор здійснила в Україні підриг Каховської ГЕС [73, с. 515]. Так, після прориву дамби Каховської ГЕС Міністерство охорони здоров'я України одразу попередило про те, що у криницях та відкритих водоймах на півдні можуть опинитися небезпечні для здоров'я хімічні речовини, а також збудники інфекційних хвороб [74].

Руйнування окупантами греблі Каховської ГЕС призвело до катастрофічних наслідків, зокрема загибелі людей, тварин, мору риби на осушених ділянках, руйнування екосистем, забруднення джерел води і ґрунтів. І в зоні лиха постає низка епідемічних ризиків, найперші з яких – можливий спалах гострих кишкових та інших інфекційних захворювань через обмежений доступ до чистої води [75]. Масштабне підтоплення руйнує інфраструктуру та призводить до вимивання вигрібних ям, сміттєзвалищ, кладовищ, скотомогильників, де можуть зосереджуватися природні вогнища інфекційних захворювань. Вода, власне, є фактором поширення небезпечних збудників, а літня спека – каталізатором розмноження деяких із них. Окрім ботулізму, внаслідок затоплення існують ризики розповсюдження збудників таких

інфекцій, як холера, сальмонельоз, гепатит А, черевний тиф, гельмінтози, сибірська виразка, лептоспіроз, шигельози тощо. Тобто переважно з фекально-оральним шляхом передачі. Водночас, щодо **холери**, то випадки захворювання на неї Міністерство охорони здоров'я України не відкидало, але наголошувало, що вони швидше за все будуть поодинокими [76].

Також підриг дамби Каховської ГЕС безпосередньо впливає на функціонування Запорізької атомної електростанції, це є прямий індикатор того, що порушено систему безпеки одного з найбільших українських ядерних об'єктів, Запорізької атомної станції [76]. Тому загрози хімічній безпеці України сьогодні є більш, ніж очевидними, і потребують негайного реагування. До речі, Міністерством охорони здоров'я України було розроблено алгоритм дій у разі вибуху на Запорізькій атомній електростанції: 1) перебувати в укритті; 2) стежити за офіційними джерелами інформації; 3) знезаразити себе та помитись, якщо є така можливість; 4) одягнути чистий одяг; 5) забезпечити безпеку води та продуктів харчування [77].

У контексті згадуваного вище Закону, слід вказати на те, що у відповідності з його ст. 22, до основних загроз хімічної безпеки в Україні належать:

- 1) використання у промисловості технологій, що не забезпечують належний рівень хімічної безпеки;
- 2) низький рівень обізнаності персоналу та населення щодо небезпеки, яку становлять хімічні речовини, та відповідних заходів щодо забезпечення хімічної безпеки;
- 3) порушення вимог до інформаційного супроводу хімічної продукції;
- 4) забруднені небезпечними хімічними речовинами або хімічною продукцією території (ділянки);
- 5) розроблення, виробництво, імпорт та використання нових хімічних речовин, щодо яких не проведено оцінки ризиків;
- 6) обіг продукції, що містить особливо небезпечні хімічні речовини, отруйні хімічні речовини, з порушенням законодавства;

- 7) накопичення небезпечних хімічних речовин, а також не придатних та заборонених до використання пестицидів та агрохімікатів;
- 8) неналежне управління небезпечними відходами, що утворюються під час виробництва або використання хімічної продукції;
- 9) відсутність використання передового світового досвіду у сфері управління небезпечними відходами та відновлення забрудненого хімічними речовинами довкілля;
- 10) відсутність захисту цільових об'єктів від несанкціонованого доступу та технологічного тероризму;
- 11) можливість імпорту, створення або застосування хімічної зброї;
- 12) наявність хімічної зброї, затопленої у Чорному морі за часів колишнього СРСР;
- 13) наявність хімічних речовин, розміщених на території України без умов належного зберігання з часів колишнього СРСР;
- 14) здійснення бойових дій на території України внаслідок збройної агресії російської федерації [66].

Серед цього переліку загроз, у зв'язку з військовою агресією, надзвичайно актуальними є наступні загрози: наявність хімічної зброї, затопленої у Чорному морі за часів колишнього СРСР; наявність хімічних речовин, розміщених на території України без умов належного зберігання з часів колишнього СРСР; здійснення бойових дій на території України внаслідок збройної агресії російської федерації [66]. Тому, на наше переконання, підрив дамби на Каховській ГЕС слід розглядати як пряму загрозу хімічній безпеці України, яка потребує як національного, так і міжнародного реагування та ліквідації усіх наявних та потенційних наслідків і ризиків.

Основними гарантіями забезпечення хімічної безпеки в Україні для громадян, сьогодні, є:

- 1) забезпечення охорони здоров'я населення, у тому числі забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя та охорони праці, відповідно до

законодавства про охорону здоров'я, охорону праці та санітарного законодавства;

2) забезпечення охорони довкілля відповідно до законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

3) забезпечення безпечності хімічної продукції, що виробляється, імпортується або надається на ринку, відповідно до цього Закону та законодавчих актів у сфері забезпечення хімічної безпеки та технічного регулювання, а також міжнародних угод України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

4) безпечне управління відходами відповідно до законодавства про управління відходами;

5) здійснення моніторингу загроз хімічній безпеці;

6) проведення оцінки безпечності хімічної речовини для хімічних речовин чи хімічної продукції, що виробляється або надається на ринку в обсязі 10 тонн на рік і більше, для визначення заходів щодо мінімізації (контролю) ризиків;

7) запровадження інформаційної системи управління хімічною безпекою;

8) запобігання технологічному тероризму та несанкціонованому доступу до хімічних речовин подвійного використання;

9) обмеження використання або заборона надання на ринку особливо небезпечних хімічних речовин, що становлять неконтрольований ризик;

10) відновлення довкілля після забруднення хімічними речовинами;

11) запровадження інформаційного супроводу хімічної продукції;

12) розроблення та впровадження сучасних методів визначення небезпечних хімічних речовин у об'єктах довкілля або організмі людини;

13) розроблення та впровадження сучасних методів ідентифікації нових хімічних речовин;

14) імплементація Узгодженої на глобальному рівні системи класифікації безпеки та маркування хімічної продукції до законодавства України;

15) соціальний захист працівників, на яких може здійснюватися вплив небезпечних хімічних речовин, громадян України, а також іноземців та осіб без

громадянства, які проживають на забруднених територіях або постраждали внаслідок хімічного інциденту;

16) інші заходи захисту людини та/або довкілля від небезпечного впливу хімічних речовин [66].

Таким чином, прийняття спеціального закону, в умовах воєнного стану, щодо забезпечення хімічної безпеки, безумовно, є позитивним та необхідним заходом. Тим паче, що це перший закон, який було прийнято лише у 2022 році за всі роки незалежності України. Даний Закон запроваджує європейські засади та стандарти забезпечення хімічної безпеки для захисту життя, здоров'я людей, а також навколишнього природного середовища [70, с. 21]. В умовах воєнного стану в Україні, даним Законом окреслено основи політики щодо запобігання терористичним актам з використанням хімічних речовин подвійного використання, розробка планів захисту цільових об'єктів, що важливо для екологічної безпеки в умовах, коли існує загроза тероризму або збройної агресії з боку росії. Оскільки введення в дію Закону є відтермінованим у часі – 29 червня 2024 року, сьогодні складно визначити усі його позитивні та негативні сторони. Але сам факт прийняття цього спеціального Закону є першим та необхідним кроком на шляху до гарантування хімічної безпеки і управління хімічною продукцією. Також, цим нормативно-правовим актом передбачено механізм доступу громадськості до екологічної інформації у сфері хімічної безпеки, що, безумовно, є позитивною тенденцією. Зокрема, йдеться про створення національної інформаційної системи управління хімічною безпекою, що є функціональним модулем загальнодержавної системи доступу до екологічної інформації. Інформаційна система включає підсистеми звітності, адміністративних послуг, а також переліків та реєстрів хімічних речовин. Національна система є відкритою для доступу громадськості. Впровадження національної інформаційної системи консолідує важливу інформацію щодо хімічної безпеки на рівні держави та покращить якість управління такою інформацією.

З поняттям хімічної безпеки тісно пов'язане поняття і інфекційної безпеки. Взагалі, поняття інфекційної безпеки є багатофункціональним і може розглядатись під різними кутами зору [78, с.1031]. На наш погляд, першочергово, можна говорити про інфекційну безпеку у медичному та правовому контекстах. Зокрема, представники медичної спільноти акцентують увагу на інфекційній безпеці у лікувальних закладах щодо дотримання санепідрезиму. При цьому поняття інфекційної безпеки в медичних організаціях розглядається у двох аспектах: як система управління біологічними факторами ризику з метою їх усунення, ослаблення чи подолання спровокованих ними наслідків, та як сукупність профілактичних заходів, спрямованих на недопущення поширення небезпечних інфекційних захворювань серед пацієнтів та персоналу лікарень і поліклінік [79]. Що ж стосується медичної наукової спільноти, то переважна більшість підручників і посібників з курсу «Інфекційні хвороби» не оперують поняттям «інфекційна безпека», натомість використовують категорії «інфекційний контроль», «інфекційний процес», «профілактика інфекційних хвороб», «біологічна безпека» тощо [80-83]. У даному контексті, науковий інтерес має поняття «біологічна безпека». При цьому, відзначається, що проблема біобезпеки є дуже широкою і неможливо коротко сформулювати її суть. Загалом під біологічною безпекою розуміють великий комплекс заходів, який спрямований на попередження чи зменшення впливу біологічних та/або інших шкідливих факторів, джерелом яких є об'єкти біологічного походження як безпосередньо на організм людини, так і опосередковано – шляхом впливу на навколишнє середовище [84, с. 448]. Безумовно, що поняття біологічної і інфекційної безпеки є взаємопов'язаними. Біологічна безпека – це стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній негативний вплив його чинників (біологічних, хімічних, фізичних) на біологічну структуру і функцію людської особи в теперішньому і майбутніх поколіннях, а також відсутній незворотній негативний вплив на біологічні об'єкти природного середовища та рослинний і тваринний світ [84, с. 450]. По суті, це захист людей, тварин, рослин і довкілля від біологічних загроз. Основними джерелами

виникнення біологічних загроз є епідемії та спалахи інфекційних захворювань людини, епізоотії, епітофітії, біологічний тероризм, диверсії, застосування біологічної зброї [84, с. 449]. Тобто, інфекційні хвороби є одним із факторів, які можуть створити біологічну загрозу і небезпеку.

Аналіз чинного законодавства та наукових розвідок з теорії безпеки свідчить, що біологічна безпека, у свою чергу, є складовою екологічної безпеки, а остання – національної безпеки [85, с. 69]. Тобто, як бачимо, інфекційна безпека тісно пов'язана не лише з біологічною безпекою, але й екологічною. Поняття екологічної безпеки подано у ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [86]. Зокрема, екологічна безпека – такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Істотною ознакою екологічної безпеки є екологічний ризик [87, с.121]. В юридичній літературі екологічний ризик визначається як встановлені нормами екологічного законодавства обставини, з якими пов'язується виникнення, зміна, припинення правовідносин щодо здійснення діяльності з екологічно небезпечними об'єктами, що визначає формування і реалізацію спеціальної правосуб'єктності фізичних, юридичних осіб та держави стосовно виявлення, попередження і усунення природних і техногенних загроз для довкілля, життя і здоров'я населення та особливий режим відповідальності за невиконання чи неналежне виконання вимог щодо забезпечення екологічної безпеки, включаючи й випадкове (ймовірне) настання небезпеки [88, с.57].

Сьогодні, інфекційні захворювання відносять до нетрадиційних загроз екологічної безпеки, поряд з загрозами космічного та ракетно-космічного походження [89, с. 80-81]. До таких нових інфекційних «екологічних захворювань», які набули широкого розповсюдження на початку XXI ст. і не мають засобів для ефективного лікування та становлять загрозу національній екологічній безпеці належать: лихоманка Ебола, лихоманка Марбург, лихоманка Денге, жовта лихоманка, чорна віспа, туляремія тощо [89, с. 82].

Слід виокремити наступні підходи, розроблені на доктринальному еколого-правовому рівні щодо трактування поняття екологічної безпеки для того, щоб зрозуміти її сутність та простежити взаємозв'язок з інфекційною безпекою:

1. Екологічна безпека розглядається через призму так званого масштабного фактора, тобто мається на увазі рівень її впливу і поширення. На глобальний світовий характер екологічної безпеки вказувалось у юридичній літературі неодноразово, як комплекс станів, явищ і дій, що забезпечують екологічний баланс на Землі і в будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно і політично готове людство [90, с. 24]. В. І. Андрейцев, А. Б. Качинський, О. М. Хіміч, О. С. Заржицький та інші також вказують на те, що екологічна безпека виступає різновидом або ж складовою національної (державної) та транснаціональної безпеки [88, с. 37; 91, с. 6; 92, с. 44-47; 93, с. 63-67]. Слід відмітити, що даний підхід знайшов своє відображення і в чинному законодавстві України [94]. Сім рівнів екологічної безпеки, починаючи від рівня робочого місця і завершуючи світовим планетарним масштабом, виділяє і Н. В. Барбашова [95, с. 21];

2. Екологічна безпека визначається через її причинно-наслідкові характеристики. До детермінант екологічної безпеки відносить негативні антропогенні зміни стану навколишнього природного середовища, які мають наслідком позбавлення людини як біологічного виду можливості існувати, і розглядають в якості причин антропогенну діяльність, природні явища, протиправні дії, стихійні лиха, техногенні катастрофи і забруднення навколишнього середовища [90, с. 24];

3. Екологічна безпека характеризується з огляду на зміст її виразу, як-от:

- сукупність заходів, мір, що сприяють запобіганню погіршення екологічної обстановки, небезпечної для здоров'я і життя людини, навколишнього середовища та режиму використання природних ресурсів;

- забезпечення захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, природи, держави від реальних і потенційних загроз, утворюваних антропогенним або природним впливом на навколишнє природне середовище [96, с. 12];

- стан захищеності навколишнього природного середовища, населення, територій, господарських і інших об'єктів від різноманітних загроз, які виникають як наслідок негативних змін компонентів природного середовища в результаті антропогенної діяльності, природних явищ і протиправних дій;

- певний (оптимальний) стан природного середовища, що забезпечує йому і людині сприятливі (нормальні) умови для життєдіяльності та розвитку;

- структурна і якісна перебудова господарської діяльності для досягнення стійкого розвитку, який включає економію енергії і природних ресурсів; перехід на природоохоронні безвідходні технології [97, с. 157];

4. Екологічна безпека визначається, зважаючи на її значення і цінність, у механізмі гарантування та захисту екологічних прав громадян через:

- систему соціальних установлень як найважливіша цінність, що гарантується державою громадянам для їх сприятливого існування;

- важливу, перспективну мету діяльності по відновленню та збереженню нормального стану навколишнього середовища [98, с. 82];

- один з головних принципів природокористування та охорони навколишнього природного середовища, у відповідності з яким будь-яка екологічно значима діяльність, а також передбачувані у законодавстві та здійснювані на практиці природоохоронні заходи, повинні оцінюватись з позиції безпеки [99, с. 52];

- стан соціальної та правової захищеності, який здійснюється шляхом встановлення системи засобів забезпечення, регулювання суспільних правовідносин, визначення відповідного правового режиму та відповідальності [100, с. 43].

Зважаючи на викладене вище, можна стверджувати, що екологічна безпека є складною, різноплановою, поліфункціональною, інтегрованою

категорією. Слід визнати слушним і віддати належне правовим поглядам В. І. Андрейцева, який чи не найґрунтовніше і найповніше комплексно дослідив даний інститут екологічного права та обґрунтував необхідність виокремлення окремої галузі права – права екологічної безпеки. В. І. Андрейцев розглядає екологічну безпеку з позиції фізико-біологічного, технологічного, економічного, соціального та державно-правового підходів [101, с. 9]. Відповідно до державно-правового підходу, екологічна безпека, з одного боку, є системою спеціальних юридичних заходів, спрямованих на захист життєво важливих інтересів людини від небезпечного впливу навколишнього природного середовища, а з іншого – системою законодавчого та підзаконного правового забезпечення регулювання екологічно небезпечної діяльності, режиму використання природних ресурсів, охорони природного середовища, безпечного для життя і здоров'я людей [101, с. 10].

Як бачимо, на доктринальному рівні відсутнє чітке та єдине розуміння поняття екологічної безпеки. У законодавстві України теж існують розбіжності у визначенні даного поняття. Так згідно ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічна безпека визначається як стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникненню небезпеки для здоров'я людей [86]. Водночас, у Державному стандарті України 215693 «Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення» подано дещо інше розуміння даного поняття, а саме: екологічна безпека – це відсутність дій, станів і процесів, які прямо або опосередковано призводять до суттєвої шкоди [102, с. 9]. Дефініція подана у Державному стандарті, на наш погляд, є занадто розширеною, об'ємною. Вона стосується визначення безпеки взагалі, у ній не відображено специфіки екологічної безпеки, тому це визначення можна застосувати однаковою мірою для характеристики і економічної, і екологічної, і військової безпеки тощо [90, с. 26].

Безумовно, не можна відкидати багаторічні наукові напрацювання та розроблені у законодавстві України правові конструкції у дослідженні проблеми

екологічної безпеки. Кожне з наведених вище визначень екологічної безпеки (і наукове, і нормативно закріплене), на наш погляд, є частково правильним, оскільки відображає ті чи інші аспекти даного поняття. Спільною ознакою цих визначень є те, що всі вони, так чи інакше, у кінцевому випадку мають на меті підвищення рівня захищеності довкілля, особистості, суспільства від техногенної діяльності, яка характеризується ризиком спричинення шкоди [90, с. 27]. При цьому спробуємо дати означення екологічної безпеки виходячи з семантико-етимологічного її розуміння. Так, поняття «безпека» згідно етимологічного підходу означає відсутність небезпеки, надійність, відсутність будь-яких загроз особистості, суспільству, державі, тобто, стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [103, с. 115]. Згідно даного підходу термін “екологічний” – той, що пов’язаний з екологією, тобто вченням про взаємодію живих організмів з навколишнім середовищем [103, с. 884]. З огляду на термінологічні визначення екологічна безпека – це відсутність будь-яких загроз особистості, суспільству, державі, тобто, стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує у процесі взаємодії з навколишнім середовищем.

Узагальнивши позитивний науковий досвід щодо дослідження інституту екологічної безпеки і, спираючись на безумовну роль науково-правового фактора при дослідженні даної проблеми, можна виділити такі загальні ознаки екологічної безпеки:

- національний (державний) характер, який полягає в тому, що екологічна безпека є складовою національної безпеки і її реалізація здійснюється на загальнодержавному рівні;
- підзаконність, тобто, забезпечення екологічної безпеки здійснюється лише у відповідності і у межах встановлених нормативно-правовими актами;
- природоохоронна та гуманістична спрямованість, тобто, екологічна безпека має на меті забезпечити охорону навколишнього природного середовища, безпечного для життєдіяльності окремої людини і суспільства в цілому;

- екологічний ризик, який відображає націленість на сферу екологічно ризикованих видів діяльності, процесів, природних явищ, що можуть створити небезпеку для життя і здоров'я людини, суспільства, держави;

- попереджувальний характер, який полягає в тому, щоб виявити, недопустити чи нейтралізувати загрози з боку факторів природного чи антропогенного характеру, які можуть створити чи створили небезпеку життєво важливим національним інтересам;

- комплексність (системність) заходів щодо недопущення або усунення загроз, які здатні завдати шкоди охоронюваним інтересам (маються на увазі організаційно-правові, еколого-економічні, науково-методичні, технічні, попереджувальні, регулятивно-стимулюючі, примусові заходи) [104, с. 4].

Свого часу, у юридичній літературі провідним науковцем у сфері екологічного права, Андрейцевим В.І. було обґрунтовано необхідність прийняття і розроблено спеціальний законопроект «Про екологічну (природно-техногенну) безпеку», в межах якого планувався окремий розділ щодо забезпечення екологічної безпеки у різних сферах суспільної діяльності [88, с. 118-120]. На наше переконання, у цьому спеціальному законопроекті, доцільно було б розробити окремі норми щодо забезпечення біологічної, хімічної та інфекційної безпеки як складових екологічної безпеки.

Власне, інфекційна безпека пов'язана з інфекційними захворюваннями. Тому, якщо семантичне розуміння поняття безпеки передбачає: 1) гіпотетичну відсутність небезпеки; ситуацію, коли не існує загроз, ризику нанесення шкоди і 2) захищеність від загроз, стан захищеності життєво важливих інтересів тощо [85, с. 67], то інфекційну безпеку можна визначити як відсутність небезпеки інфекційних захворювань, та захист від загроз інфекційних захворювань. У цьому контексті вважаємо за необхідне проаналізувати підзаконну нормотворчу діяльність Міністерства охорони здоров'я України, зокрема, Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 03 серпня 2021 року № 1614 «Про організацію профілактики інфекцій та інфекційного контролю в закладах охорони здоров'я та установах/закладах надання соціальних послуг/ соціального захисту

населення» [105], який було прийнято з метою забезпечення належної організації профілактики інфекцій та інфекційного контролю в закладах охорони здоров'я та установах/закладах надання соціальних послуг/соціального захисту населення. Але, даний підзаконний нормативно-правовий акт безпосередньо не оперує поняттям «інфекційна безпека», натомість використовує категорії «інфекційний контроль» та «профілактика інфекцій». Зокрема, інфекційний контроль розглядається як комплекс організаційних, профілактичних та протиепідемічних заходів, спрямованих на попередження виникнення та розповсюдження інфекційних хвороб, пов'язаних із наданням медичної допомоги, що базується на результатах епідеміологічного нагляду [105].

Також у рамках зазначеного вище Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 03 серпня 2021 року № 1614 було прийнято Положення про відділ з інфекційного контролю закладу охорони здоров'я та установи/закладу надання соціальних послуг / соціального захисту населення [105]. Даним Положенням передбачено створення відділу з інфекційного контролю, який діє як самостійний структурний підрозділ в закладі охорони здоров'я та установах/закладах надання соціальних послуг / соціального захисту населення незалежно від форми власності та підпорядкування.

Основним завданням відділу інфекційного контролю є організація профілактики інфекцій та інфекційного контролю в закладах охорони здоров'я з метою запобігання поширенню інфекційних хвороб, у тому числі пов'язаних із наданням медичної допомоги, мікроорганізмів із антимікробною резистентністю та формування культури безпеки в закладах охорони здоров'я.

До основних функцій відділу інфекційного контролю належать:

розробка планів дій/заходів на виконання нормативно-правових актів з питань профілактики інфекцій та інфекційного контролю;

моніторинг, оцінка та зворотній зв'язок щодо виконання закладами охорони здоров'я та його структурними підрозділами заходів з профілактики інфекцій та інфекційного контролю, впровадження покращення гігієни рук,

профілактики інфекційних хвороб, пов'язаних із наданням медичної допомоги, впровадження адміністрування антимікробних препаратів;

епідеміологічний нагляд та ведення обліку інфекційних хвороб в медичних закладах в установленому законодавством порядку;

розповсюдження новітніх даних в області профілактики інфекцій та інфекційного контролю, підтримку культури безпеки в медичних закладах;

впровадження нових клінічних протоколів з емпіричної антимікробної терапії та періопераційної антибіотикопрофілактики в установленому законодавством порядку;

складання попереднього плану розслідування спалаху інфекційних хвороб, пов'язаних з наданням медичної допомоги та попередження його поширення;

просування та популяризацію заходів з профілактики інфекційних хвороб серед працівників закладів охорони здоров'я та пацієнтів/відвідувачів, співпрацю з громадськими об'єднаннями тощо [105].

Безумовно, що всі зазначені вище категорії є тісно пов'язаними між собою, більше того, інфекційний контроль та профілактику інфекцій, на наше переконання, можна розглядати як невід'ємні складові для забезпечення інфекційної безпеки. Варто зауважити, що ряд дослідників у сфері медицини також розглядають інфекційний контроль як основу безпеки у медичних закладах [106, с.35-37; 107, с. 37-39].

Також, поняття інфекційної безпеки розглядається як об'єкт управління в умовах надзвичайних [108] та кризових ситуацій [109]. При цьому, в умовах пандемії коронавірусу COVID-19, стверджується про недостатній рівень інфекційної безпеки всього світу та України окремо [108, с. 242]. Ґрунтуючись на даних МОЗ України, про те, що на початок лютого 2022 року було більше ніж 4,2 млн випадків захворювань на коронавірус та більше ніж 100 тис. летальних випадків, Терент'єва А. та Висоцька С. стверджують, що рівень інфекційної безпеки України є досить низьким, що накладатиме певні обмеження під час реагування на виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру в умовах реформування системи охорони здоров'я країни [108, с. 242].

Проаналізувавши медичні аспекти забезпечення інфекційної безпеки, вважаємо за доцільне охарактеризувати правовий механізм її гарантування в Україні. Отже, правове регулювання відносин щодо забезпечення інфекційної безпеки в Україні впродовж, більше як двох десятиліть, здійснювалось Законами України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [110] та «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» [111]. І лише у 2023 році, в умовах військової агресії, було введено у дію Закон України «Про систему громадського здоров'я» [112], який визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади функціонування системи громадського здоров'я в Україні з метою зміцнення здоров'я населення, запобігання хворобам, покращення якості та збільшення тривалості життя, регулює суспільні відносини у сфері громадського здоров'я та санітарно-епідемічного благополуччя населення, визначає відповідні права і обов'язки державних органів та органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб у цій сфері, встановлює правові та організаційні засади здійснення державного нагляду (контролю) у сферах господарської діяльності, які можуть становити ризик для санітарно-епідемічного благополуччя населення.

Власне, прийняття даного нормативно-правового акту є позитивною європейською тенденцією, яка дозволить оновити систему охорони здоров'я, зробити її сучасною та інтегрованою в європейську мережу, а також створити комплексну систему громадського здоров'я [113]. Як зазначається на сайті МОЗ України, саме система громадського здоров'я має сприяти зміцненню здоров'я, запобіганню хворобам покращенню якості та збільшенню тривалості життя українців, зокрема завдяки пріоритетній функції — профілактиці інфекційних і неінфекційних захворювань та доступу до послуг з імунопрофілактики; такий підхід обрали європейські країни, де середня тривалість життя чоловіків становить 72 роки, жінок -80, натомість показники України за останні 20 років лишаються в середньому на 5 років нижчі від європейських [114].

Що ж стосується забезпечення інфекційної безпеки, то, у жодному, з зазначених вище, нормативно-правових актів не подано визначення інфекційної

безпеки, що безумовно ускладнює розуміння сутності цієї категорії. Водночас, у ст. 1 Закону України «Про систему громадського здоров'я» міститься визначення санітарно-епідемічного благополуччя населення як стану здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, за якого показники захворюваності перебувають на усталеному рівні для даної території, умови проживання сприятливі для населення, а параметри факторів середовища життєдіяльності знаходяться в межах, визначених санітарним законодавством [112]. Власне, стан санітарно-епідеміологічного благополуччя населення залежить від рівня забезпечення інфекційної безпеки. Це прямо впливає зі змісту ст. 5 Закону України «Про систему громадського здоров'я», де визначені заходи щодо захисту здоров'я та забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення в системі громадського здоров'я. Зокрема, захист здоров'я та забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення в системі громадського здоров'я забезпечуються шляхом:

- 1) визнання захисту населення від інфекційних та неінфекційних хвороб одним із пріоритетних напрямів діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- 2) профілактики інфекційних та неінфекційних хвороб відповідно до епідемічної ситуації та прогнозу її змін на основі комплексного підходу - єдине здоров'я;
- 3) затвердження та виконання медико-санітарних заходів і дотримання вимог санітарного законодавства;
- 4) затвердження державних медико-санітарних нормативів та державних медико-санітарних правил;
- 5) медико-санітарної регламентації та державної реєстрації небезпечних факторів;
- 6) реєстрації, введення в обіг, застосування дезінфікуючих засобів, консервантів, інших хімічних речовин з біоцидними властивостями відповідно до закону;

7) ліцензування видів діяльності, що становлять потенційну небезпеку для здоров'я населення;

8) проведення наукових досліджень у сфері безпеки середовища життєдіяльності та санітарно-епідемічного благополуччя населення;

9) забезпечення ефективної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, науково-дослідних установ з метою посилення спроможності системи громадського здоров'я щодо запобігання виникненню та реагування на небезпеку для здоров'я населення;

10) формування та ведення відкритих і загальнодоступних інформаційних ресурсів, спрямованих на своєчасне інформування органів державної влади і органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб про:

виникнення і поширення інфекційних та неінфекційних хвороб, уражень та отруєнь;

виконання медико-санітарних заходів і дотримання фізичними та юридичними особами законодавства у сфері громадського здоров'я та санітарного законодавства;

затверджені державні медико-санітарні нормативи та державні медико-санітарні правила;

потенційні та реальні загрози для здоров'я і санітарно-епідемічного благополуччя населення;

11) здійснення заходів з навчання правилам профілактики хвороб, виховання прихильності до здорового способу життя та дотримання вимог санітарного законодавства, навчання правилам профілактики декретованого контингенту населення, пропаганди здорового способу життя;

12) здійснення державного нагляду (контролю) у сферах господарської діяльності, які можуть становити ризик для санітарно-епідемічного благополуччя населення;

13) здійснення заходів щодо санітарної охорони території України;

14) визначення відповідальності та заходів впливу за порушення вимог санітарного законодавства;

15) встановлення заборони, припинення, обмеження, призупинення, вилучення, знищення, утилізації небезпечних для життя і здоров'я людини об'єктів, робіт, товарів, послуг, відсторонення від роботи або іншої діяльності осіб, які становлять загрозу для здоров'я населення [112].

Як бачимо, у системі заходів щодо забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення на першому місці є захист населення від інфекційних та неінфекційних хвороб та їх профілактика, що якраз і охоплюється поняттям інфекційної безпеки. Але саме категорія санітарно-епідеміологічного благополуччя населення, на наше переконання, є значно ширшою за поняття інфекційної безпеки, оскільки охоплює не лише інфекційну безпеку, але й екологічну, біологічну, хімічну, радіаційну тощо.

Окремий інтерес у даному контексті також має і ст. 25 зазначеного вище Закону, де є визначені засади захисту здоров'я населення [112]. Так, захист здоров'я населення охоплює комплекс регуляторних, адміністративних, організаційних та інших заходів, спрямованих на забезпечення охорони навколишнього природного середовища, охорони праці, безпечності та якості харчових продуктів, безпечності нехарчової продукції, безпеки дорожнього руху, безпеки пацієнтів, біологічної безпеки та безпеки в інших визначених законом сферах, які стосуються громадського здоров'я. Отже, законодавець прямо не оперує поняттям інфекційної безпеки, а визначає її як «безпеку в інших визначених законом сферах, які стосуються громадського здоров'я». На перший погляд, така позиція законодавця є виправданою, а з іншого боку, враховуючи усі ймовірні ризики від інфекційних хвороб, доцільно було б, поряд з біологічною безпекою, зазначити і інфекційну безпеку.

Водночас, у Законі України «Про систему громадського здоров'я» є ст. 37 під назвою «Інфекційна безпека» [112]. Але у даній статті законодавець не закріплює безпосереднє поняття цієї категорії, а визначає її зміст через призму заходів її забезпечення. Безумовно, що наявність даної норми є позитивним явищем, при цьому, на наше переконання, доцільно було б у даній статті, зокрема, її частині першій, визначити поняття інфекційної безпеки.

З огляду на законодавчі положення, що містяться у ст. 37 Закону України «Про систему громадського здоров'я» пропонуємо визначити наступні правові аспекти забезпечення інфекційної безпеки:

- інфекційна безпека має на меті, першочергово, вирішення питань щодо гарантування права на безпечне для життя і здоров'я медичне обслуговування, тобто, інфекційна безпека має виступати гарантією конституційних прав кожного на охорону здоров'я та на безпечне для життя і здоров'я довкілля. При цьому, слід відмітити, що у спеціальних дослідженнях щодо забезпечення екологічних прав, ця сфера відносин не розглядалась як окрема група спеціальних екологічних гарантій [115, с. 108];
- на державу покладено обов'язок забезпечувати інфекційну безпеку;
- підзаконний характер заходів щодо забезпечення інфекційної безпеки;
- забезпечення інфекційної безпеки включає заходи щодо її регулювання та реалізації;
- регулювання інфекційної безпеки здійснюється шляхом затвердження галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я, державних медико-санітарних нормативів та правил;
- питання інфекційної безпеки мають враховуватись при ліцензуванні господарської діяльності у сфері медичної практики;
- встановлення спеціальних вимог інфекційної безпеки до взяття, зберігання, перевезення, використання та проведення інших пов'язаних видів робіт з кров'ю та/або її компонентами, органами, тканинами та іншими анатомічними матеріалами людини;
- гарантіями інфекційної безпеки є:
- моніторинг, оцінка та контроль за дотриманням вимог інфекційної безпеки закладами охорони здоров'я та фізичними особами - підприємцями, які зареєстровані у встановленому законом порядку та одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики;

- моніторинг та контроль за безпечністю медичних виробів і фармацевтичної продукції;
- заклади охорони здоров'я, фізичні особи - підприємці, які зареєстровані у встановленому законом порядку та одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики, зобов'язані впроваджувати заходи щодо забезпечення інфекційної безпеки та системи інфекційного контролю, запроваджувати систему виявлення випадків внутрішньолікарняного інфікування інфекційними хворобами та інформування про такі випадки центру контролю та профілактики хвороб відповідної адміністративно-територіальної одиниці [116, с. 89].

Отже, у чинному законодавстві України напрацьовано правові основи щодо забезпечення інфекційної безпеки. При цьому, на законодавчому рівні відсутнє визначення інфекційної безпеки, що значно ускладнює розуміння її сенсу. Поняття інфекційної безпеки є багатофункціональним і включає в себе не лише медичні, але й правові, організаційні, управлінські, соціальні, економічні аспекти. З медичної точки зору, інфекційна безпека – це система, яка дозволяє мінімізувати інфекційні ризики і попереджає загрозу захворіти та інфікуватись, з точки зору, публічного управління охороною здоров'я – це об'єкт управлінської діяльності в умовах надзвичайних та кризових ситуацій. Запропоновано поняття інфекційної безпеки визначати через призму її співвідношення з такими категоріями як біологічна безпека, хімічна безпека, екологічна безпека та національна безпека. Юридична природа інфекційної безпеки полягає в тому, що вона є складовою біологічної та хімічної безпеки, яка в свою чергу є різновидом екологічної безпеки, а остання – національної безпеки держави. У юридичному аспекті, інфекційна безпека є важливою гарантією забезпечення конституційних прав кожного на чисте і безпечне для життя і здоров'я довкілля та право кожного на охорону здоров'я. Забезпечення інфекційної безпеки в Україні повинно здійснюватись державою через відповідну систему законодавчо визначених заходів регулювання та реалізації. При цьому, слід констатувати, що світова пандемія коронавірусу (COVID-19) та

військова агресія в Україні значно ускладнюють, а інколи, і унеможлиблюють, механізми її гарантування та забезпечення.

Висновки. Таким чином, за сучасних умов в Україні, в умовах воєнного стану та військової агресії, питання щодо забезпечення хімічної та інфекційної безпеки мають нагальне та надзвичайно важливе значення не лише в контексті здійснення та реалізації основних прав та свобод людини і громадянина, а, передусім, для збереження життя, здоров'я людей, середовища їх існування, довкілля тощо. Військова агресія в Україні створила реальну загрозу і для хімічної, і для інфекційної, і для екологічної безпеки держави. Тому необхідно акумулювати всі наявні ресурси (державні, економічні, екологічні, правові, управлінські, медичні тощо) задля ліквідації та нейтралізації всіх наявних загроз національній безпеці держави. Сьогодні у законотворчій діяльності в Україні спостерігається тенденція нарощення напрацювань правових основ щодо забезпечення і хімічної, і інфекційної безпеки як складових екологічної безпеки держави у контексті гармонізації чинного законодавства з європейськими стандартами охорони довкілля, що безумовно є позитивним та необхідним кроком. Водночас, нинішня ситуація, пов'язана із дією воєнного стану в Україні, значно ускладнює, а інколи, і унеможлиблює застосування тих чи інших заходів щодо забезпечення національної екологічної безпеки. Але розробка і напрацювання правових механізмів забезпечення хімічної, інфекційної безпеки як складових екологічної безпеки держави, на наше переконання, будуть відігравати вирішальну та ключову роль у відбудовний період після перемоги для відновлення України.